

**МИХАЙЛО НОВИЦЬКИЙ – ШЕВЧЕНКОЗНАВЕЦЬ
(1920–1960-ті роки)**

У статті йдеться про вченого-шевченкознавця 1920–1960-х років М. Новицького і його внесок у популяризацію Слова Т. Шевченка. Зокрема, відзначено роль М. Новицького у виданні творчої спадщини поета, розкрито його участь у написанні фахових коментарів і приміток, проаналізовано основні праці вченого із шевченкознавства.

Ключові слова: М. Новицький, видання творів Т. Шевченка, шевченкознавство, текстологія, архівні матеріали, рукописи.

Halyna Karpinchuk. Mykhaylo Novytsky as a Shevchenko scholar (1920s–1960s)

The article deals with M. Novytsky, a Shevchenko scholar active in the 1920s–1960s, as well as with his contribution to the promotion of Shevchenko's oeuvre. In particular, the author mentions the role of M. Novytsky in the publication of the poet's heritage, analyzes his role in the preparation of academic commentary, and reviews the main researches of the scientist in the field of Shevchenko studies.

Key words: M. Novytsky, editions of Taras Shevchenko's works, textual studies, archival materials, manuscripts.

29 березня цього року виповнилося п'ятдесят років із дня смерті шевченкознавця Михайла Новицького, ім'я якого на сьогодні недостатньо відоме й пошановане. Він досліджував біографію Т. Шевченка, вивчав тексти його творів, був редактором і упорядником видань великого українського поета та автором коментарів до них.

М. Новицький народився 3 жовтня 1892 р. у м. Ніжин на Чернігівщині в родині Михайла Ігнатовича та Євгенії Луківни Новицьких. Батько працював у канцелярії міської управи, мати була кравчиною. Після ранньої смерті батьків Михайла виховували старші сестри Анна та Любов.

М. Новицькому випала щаслива доля навчатися впродовж 1898–1913 рр. у Ніжинській класичній гімназії ім. М.В. Гоголя, одному із кращих навчальних закладів в Україні, де свого часу здобували освіту Є. Гребінка, М. Гоголь, Н. Кукольник, А. Мокрицький, Л. Глібов та ін.

У 1913 р., після закінчення гімназії, М. Новицький отримав стипендію Чернігівського земства для сиріт і вступив на історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького імператорського університету, про що є виписки в його архіві, який зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ): “Новицький Михаил Михайлович состоял студентом историко-филологического факультета вышеуказанного университета с 11 октября 1913 г. по июль 1919 года” [1, арк. 16]. Упродовж цього часу він навчався на відділенні російської філології.

З документів відомо, що після революції у 1919 р. М. Новицький повернувся до Ніжина, де впродовж двох років працював у місцевих навчальних закладах.

Його наукова діяльність розпочалася на початку 1920-х рр., у час національного відродження. Саме тоді радянська влада, зважаючи на опір і вороже ставлення з боку населення України, змушена була піти на деякі поступки. Так, 1923 р. було прийнято декрети “Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”, “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ”, за якими українська мова запроваджувалася в усіх шкільних навчальних закладах та в усіх сферах державного управління. Ці заходи сприяли вивченню та популяризації української літературної спадщини, зокрема творчості Т. Шевченка.

У 1921 р. М. Новицький за підтримки академіка О. Шахматова був прийнятий на посаду старшого наукового співробітника Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства Історико-філологічного відділу, який діяв при АН УРСР із 1918 до 1926 р. Науковий світогляд молодого вченого формувався в оточенні С. Єфремова, Ю. Меженка, М. Плевако, П. Филиповича, В. Міяковського та ін. У 1926 р. М. Новицький вступив до аспірантури новоствореного Інституту Тараса Шевченка (Київської філії). Темою його кандидатської дисертації стало дослідження “Шевченко і общество “мочиморди”, з якої М. Новицький надрукував окремі статті: “Мочиморди перед судом сучасників і досліду”, “Новий документ до історії товариства “мочимордія” [див.: 21; 24]. У цей час розпочався процес над “СВУ”, були заарештовані наближені до М. Новицького С. Єфремов (липень 1929 р.), В. Міяковський (вересень 1929 р.), і дисертація залишилася незахищеною. Тоді ж у поле зору й наглядку НКВС потрапив і М. Новицький, справу на нього відкрито 12 лютого 1929 р. [див.: 28].

Але дослідник продовжував працювати в галузі шевченкознавства, де найбільше зусиль доклав до впорядкування творів Т. Шевченка. Ще до початку репресій наукова праця М. Новицького була тісно пов'язана із С. Єфремовим. Зокрема, разом вони підготували та 1927 р. видали зібрання “Поезія: У 2 т.” Т. Шевченка, убачаючи головною метою “дати певну хронологію і точний, перевірений за автографами поета й тогочасними виданнями його віршів, текст поезій “Кобзаря” [34, 6]. Видання готували за рукописами поета з архівних фондів Інституту Тараса Шевченка (зараз зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України). Було використано також “Кобзар” 1860 р. із власноручними правками автора (поезії 1838–1842 рр.), збірку “Три літа” (1843–1845 рр.), “Малу” та “Більшу” книжки. Прикметною ознакою цього видання було те, що поетичні твори в ньому подані за альбомним принципом зі збереженням авторської графічної композиції – так, як їх записував Т. Шевченко до рукописної збірки “Три літа”. У зібранні М. Новицький уперше поруч подав дві редакції поеми “Осика” та “Відьма” (1847, 1858). Як відомо, ця поема, розпочинаючи із львівського часопису “Вечорниці” (1862, № 16-18), друкувалася у другій редакції.

У виданні “Поезія: У 2 т.” учений також уперше як авторські назви надрукував заголовки “В казематі” і присвяту “Моїм союзникам” до циклу поезій казематного періоду. В обох томах було подано коментарі та алфавітний покажчик творів. Майже через півстоліття один із найвідоміших українських текстологів В. Бородін дав цьому виданню досить високу оцінку: “Важливою особливістю двотомника було те, що в процесі його підготовки редактор М. Новицький здійснив суцільний перегляд усіх відомих на той час рукописних джерел і критично вивірив основні тексти, завдяки чому видання 1927 р. стало певним етапом у звільненні творів поета від спотворень, кон'єктур і помилок попередніх видань” [4, 547-548]. У 1928 р. М. Новицький за виконану роботу над виданням отримав премію ВУАН.

Тривав так званий період “українізації”, готувалися до друку твори багатьох українських письменників. Уперше було задумано здійснити в Україні повне видання літературної спадщини Т. Шевченка, над яким почала працювати група на чолі із С. Єфремовим. М. Новицькому було доручено підготовку до друку Шевченкового “Щоденника” (т. 4, вийшов 1927 р.) та його листів (т. 3, надруковані 1929 р.). Під час роботи над цим виданням М. Новицький працював в архівах та бібліотеках Петербурга, Києва, Чернігова, Ніжина. Цікаво, що у третьому томі містилися листи Т. Шевченка та листи-відповіді до нього,

що в наступних академічних виданнях не повторювалося. До епістолярію шевченкознавець подав коментарі, в яких указав історію побутування кожного листа. Йому також належать атрибуція окремих листів і частина коментарів до маловідомих персоналій з епістолярію Т. Шевченка (він був автором приміток про Г. Тарновського, Ф. Ткаченка, Т. Вольховську, А. Маєвського, А. Козачковського та ін.). Ще частину епістолярію М. Новицький уперше надрукував і прокоментував у статтях “З листування Шевченка”, “Недруковані листи Т.Г. Шевченка” та ін. [див.: 20; 22].

Не менш вагомою й результативною була праця М. Новицького над “Журналом” поета, в якій, за оцінкою упорядників останнього повного зібрання творів Т. Шевченка (далі ПЗТ), “вперше подано первісні варіанти тексту, понад 650 сторінок займають у томі докладні й ґрунтовні коментарі, написані самим редактором (С. Єфремовим. – Г. К.) та залученими ним до праці співробітниками, фахівцями з різних галузей науки” [33, 319]. Через репресії проти літературознавців, задіяних у підготовці видання, зібрання не було завершено.

На початку 1930-х рр. почалася нова підготовка до друку повного шевченківського видання, в якому знову був задіяний М. Новицький. Саме йому було доручено підготувати проект цього видання, який був розглянутий на вченій раді Інституту Тараса Шевченка у вересні 1933 р. Згідно із проектом М. Новицького до видання мали ввійти, крім літературної і мистецької спадщини Т. Шевченка, також архівні документи (1838–1861), спогади про нього та бібліографія шевченкіани (1840–1935). Зібрання планували видати в 10 томах.

Перші два томи ПЗТ Т. Шевченка з’явилися 1935 р. (хоча історія їх датування дещо суперечлива, бо тексти коментарів із видання 1935 р. були вилучені й у зміненому цензурою вигляді видання передруковано 1937 р.). У цих томах, де вміщені поетичні твори Т. Шевченка, у підготовці до друку яких брав найдіяльнішу участь М. Новицький, його прізвище вже не було зазначено.

Згодом за спеціальним розпорядженням видання було вилучено з бібліотек, а його редакторів В. Затонського, А. Хвилю та Є. Шабліовського заарештовано. (Після виходу двох названих томів видання ПЗТ Т. Шевченка знову припинилося).

Тільки через тридцять років шевченкознавчі матеріали М. Новицького із вказівкою на його авторство було використано у виданні творів Т. Шевченка в шести томах (К., 1963–1964). Коментарі М. Новицького взято до уваги і в останньому академічному виданні ПЗТ у 12 т. (К., із 2001), зокрема до поем “Мар’яна-черниця”, “Відьма” й до окремих листів Т. Шевченка.

М. Новицький-текстолог упорядковував і видання “Кобзаря” 1927 р. (К., Книгоспілка). Як відомо, книжка із вступною статтю В. Коряка та ілюстраціями І. Іжакевича, П. Мартиновича, О. Сластьона, К. Трутовського була передрукована ще шість разів.

Дослідник також підготував поетичні твори Т. Шевченка для “Кобзаря” 1931 р. з ілюстраціями В. Седляра (2-ге вид. 1933 р.). Це видання вилучали із книгарень та бібліотек, у ньому “вирізалася передмова А. Річицького і замальовувалися прізвища Новицького та Седляра” [5, 40]. Як і в інших виданнях того часу, у “Кобзарі” 1931 р. було вилучено уривок із поезії “Тарасова ніч” від слів “Стоптана лягами!...” до слів “Обіззавсь Тарас Трясило”. Поема “Катерина” надрукована без рядків зі списку І. Левченка – від слів “Отаке-то на сім світі...” до слів “Як брат заговорить”. А це 70 рядків тексту. Поема “Відьма” подана у другій редакції 1858 р. До книжки не ввійшли російськомовні твори автора. До творів раннього

періоду було повернуто присвяти, із приводу чого навіть О. Дорошкевич змушений був зауважити: “Особливо яскравий приклад контамінації, що набуває чималої політичної ваги <...>. Цілком ясно, що шляхом різних текстових комбінацій редактори намагалися знешкодити революційного поета і наблизити його до розуміння та ідеології буржуазного читача” [8, 10].

У 1930-х рр., коли в СРСР розпочалася підготовка до 125-ліття від дня народження Т. Шевченка, М. Новицький співпрацював із російськими видавництвами, які друкували твори українського поета. У ленінградському видавництві “ГИХЛ” 1934 р. було надруковано зібрання поезій Т. Шевченка в перекладі Ф. Сологуба. М. Новицький, редактор цього видання, підготував також ґрунтовні примітки та коментарі до творів. П. Одарченко, досліджуючи видання доробку поета цього періоду, зазначив: “Це – одне з найкращих видань поезій Шевченка в російському перекладі. Тексти творів тут не перекручені і не зфальшовані так, як в інших пізніших перекладах. Коментарі написані на високому науковому рівні в протилежність до коментарів у пізніших виданнях” [29, 361].

Маючи великий досвід праці в академічному шевченкознавстві, М. Новицький час від часу впорядковував окремі видання творів Т. Шевченка для масового читача, зокрема: “Єретик” (Х.–К., 1927; 1928), “Наймичка” (К.–Х., 1927), “Гайдамаки” (Х., 1928), “Кавказ” (Х., 1934), в яких використовувалися тексти творів Т. Шевченка, підготовлені вченим. На основі ретельної праці М. Новицького над текстами Шевченкових творів у 1939 р. з’явилися два перші томи академічного 10-томного Повного видання творів Т. Шевченка, тексти яких до друку готували наукові співробітники Інституту літератури.

М. Новицький був з-поміж перших у шевченкознавстві, хто в 1920-х рр. віднайшов документи до окремих періодів біографії поета. Свою першу шевченкознавчу працю М. Новицький надрукував 1924 р., це була стаття “Арешт Шевченка в 1859 р.” [див.: 17]. Тут дослідник, розкриваючи хронологію третьої подорожі Т. Шевченка в Україну, дослідив історію арешту поета в серпні 1859 р., опублікувавши матеріали III відділу Департаменту поліції: дозвіл на поїздку в Україну, розпорядження й рапорти про нагляд за Т. Шевченком та документи про його арешт і матеріали допиту.

Згодом М. Зеров дав високу оцінку цій праці М. Новицького, зазначивши, зокрема, що він “по-новому освітлює весь Межиріцький інцидент 1859 року” [10, 174].

Завдяки М. Новицькому новими матеріалами збагатилася історія арешту Т. Шевченка 1847 р. у справі Кирило-Мефодієвського братства. Вони були оприлюднені у праці “Шевченко в процесі 1847 р. і його папери” (1925). Тут учений подав архівні матеріали слідчої справи “Объ Україно-Славянскомъ Обществе”, а саме її частини “Дело о художнике Шевченко” з III відділу. У своїй статті М. Новицький звернувся до свідчень Г. Андрузького та характеристики Т. Шевченка, яку дав тодішній президент Академії мистецтв герцог Максимиліян Лейхтенбергський. У передмові до своєї статті М. Новицький написав: “... Така публікація дає загальне уявлення про літературні й громадські інтереси не тільки самого поета, але й почасті української інтелігенції 40-х років минулого століття” [26, 68].

Крім матеріалів про Кирило-Мефодієвське братство, у статті “Шевченко в процесі 1847 р. і його папери” М. Новицький уперше надрукував археологічні нотатки Т. Шевченка та листи до поета від Правління Харківського університету (13 листопада 1844), Я. Кухаренка (25 травня 1845), І. Гудовського (22 вересня 1845), М. Карпа (22 вересня 1845) та О. Штрандмана (14 грудня 1845 – йому належить і атрибуція листа).

У цій самій статті М. Новицький також уперше надрукував огляд поезії Т. Шевченка за 1838–1842 рр., зроблений на запит начальника штабу Окремого корпусу жандармів генералом-лейтенантом Л. Дубельтом, що містився в “Журналі” слідчої справи Кирило-Мефодіївського братства. Друкована на той час поезія Т. Шевченка була переказана російською мовою і згодом використана у справі обвинувачення поета в антиросійських настроях. Уперше повністю вони були надруковані у зібранні “Кирило-Мефодієвське товариство: У 3 т.” (К., 1990, т. 3).

У 1920-х рр. у шевченкознавстві не вистачало документів до історії арешту Т. Шевченка 1850 р. М. Новицький як дослідник життя і творчості поета також долучився до їх пошуку. Під час одного з відряджень до Ленінграда йому пощастило виявити в архіві Департаменту поліції матеріали III відділу під назвою “Дело о рядовомъ Шевченко, коллежскомъ секретаре Левицкомъ и магистре Головка”.

Знайдені документи, що стосувалися арешту поета 1850 р., М. Новицький подав у статті “До історії арешту Шевченка 1850 р.” [див.: 18]. У ній уміщено опис матеріалів, вилучених у поета з наказу коменданта Окремого оренбурзького корпусу В. Обручова під час його обшуку. Під графою “Папери, що заслуговують на особливу увагу” були вказані листи до Т. Шевченка: чиновника Оренбурзької прикордонної комісії, приятеля поета С. Левицького від 6 березня 1850 р., службовця Оренбурзької прикордонної комісії Ф. Лазаревського від 20 квітня, 27 квітня 1848 р., художника О. Чернишова від 2 грудня 1847 р., 29 березня 1850 р., княжни В. Репніної від 13 січня, 19 березня 1848 р., поміщика А. Лизогуба від 21 жовтня, 31 грудня 1847 р., 7 січня, 23 лютого, 7 квітня, 15 липня 1848 р. (На сьогодні автографи листів не відомі, їх публікація проводиться за 3 т. “Повне зібрання творів. Листування” 1929 р.) та ін.

Крім згаданих листів, у Т. Шевченка були вірші “Свячена вода” О. Псьол, два альбоми малюнків, значна частина яких виконана під час роботи в Археографічній комісії 1846 р., а кілька під час Аральської експедиції, складених для опису Аральського моря.

Усі ці матеріали, як встановив М. Новицький, передав разом із поясненнями командир Окремого оренбурзького корпусу В. Обручов у листі від 23 травня 1850 р. до військового міністра О. Чернишова, який доповів про справу Шевченка Миколі I. У статті “Арешт Шевченка в 1850 р.” М. Новицький надрукував наказ Миколи I III відділу розпочати розслідування цієї справи. 8 червня 1850 р. О. Чернишов передав на розгляд О. Орлова матеріали Т. Шевченка.

З офіційних документів цієї справи М. Новицький описав і опублікував рапорт командира Окремого оренбурзького корпусу й оренбурзького генерал-губернатора В. Обручова від 8 червня 1850 р. О. Орлову про арешт Т. Шевченка й вилучені в нього речі; лист О. Орлова від 13 червня 1850 р. Миколі I про справу Т. Шевченка із проханням дати дозвіл на арешт М. Головка і С. Левицького; лист О. Орлова від 27 червня 1850 р. О. Чернишову про рішення Миколи I покарати винних службовців, які дозволили Шевченкові носити цивільний одяг і малювати тощо.

Загалом М. Новицький знайшов та оприлюднив 30 документів, що давали можливість з’ясувати обставини арешту, слідства та виголошення нового вироку поетові.

Учений, який постійно працював з автографами Т. Шевченка, не міг не залишити своїх досліджень із текстології. Їх небагато: “Поема Т. Шевченка “Мар’яна-Черниця” (1924), “До тексту Шевченкового “Кобзаря” (1924), “Новий автограф Шевченка” (1929) та ін. Але вони заклали підвалини по-справжньому

наукової шевченківської текстології, яку продовжили В. Бородин, Н. Чамата, В. Смілянська та ін.

Ще 1924 р. у праці “До тексту Шевченкового “Кобзаря” М. Новицький наголосив на необхідності наукового академічного видання шевченкових творів, так як попередні видання друкувалися з дозволу цензури: “Давно вже стоїть на черзі дня справа наукового видання Шевченківського “Кобзаря”. Ще за життя поета текст його творів завжди підлягав суворому розгляду цензури та самовольним редакторським поправкам. Пізніші редактори ще більше покалічили Шевченкові вірші. Відомий “Кобзар” Доманицького, що здобув таку широку популярність серед громадянства для нашого часу уже застарівся” [19, арк. 1].

У цій же статті, урахувавши напрацювання попередників (Д. Кожанчикова, Ф. Вовка, О. Русова, О. Огоновського, Ю. Романчука, І. Франка, Б. Лепкого, П. Зайцева, В. Доманицького, І. Айзенштока та ін.), а також здобутки російської текстології (праці Б. Томашевського, Г. Винокура, Ю. Оксмана та ін.), шевченкознавець подав принципи, за якими друкував Шевченкові твори. На його думку, основою наукового видання поезії Т. Шевченка мають бути збірка “Три літа” з поетичними творами 1843–1845 рр., “Мала” та “Більша” книжки із творами 1847–1860 рр., де за “Малою” книжкою повинні друкуватися тільки ті твори, що не ввійшли до “Більшої”, або поет закреслив їх у “Малій”. Такі міркування зумовлені тим, що відомі автографи Т. Шевченка 1843–1860 рр. були створені раніше від тексту, записаного в цих збірках, і, відповідно, не могли містити останньої творчої думки поета. А автографи, які Т. Шевченко написав пізніше за збірку “Три літа”, “Малу” та “Більшу” книжки і які дарував знайомим, не вимагали від нього точності під час написання, бо не призначалися для друку.

М. Новицький не акцентує увагу на ранній поезії Т. Шевченка, але в підготовлених та виданих за його участю виданнях (“Поезія: У 2 т.” (1927), “Єретик” (1927), “Катерина” (1927), “Марія” (1927), “Наймичка” (1927) та ін.) було використано “Кобзар” 1860 р. із власноручними правками поета. “Всі інші автографи поета, його друковані “Кобзарі”, виправлені власноручно, а також різні списки поезії Шевченка з його поправками і т. и. повинно однести до варіантів”, – зазначив учений [19, 76].

Він уперше опублікував такі автографи поетичних творів Т. Шевченка: найповніший варіант поеми “Мар’яна-черниця” з архіву О. Корсуна та один із варіантів поезії Т. Шевченка “Огні горять, музика грає”, автограф якої подарував київській філії Інституту Тараса Шевченка Володимир Троцина [див.: 23; 25]. Він також виявив автограф поезії “Іван Підкова”, який зберігається у ВУАН, куди його передала перша дружина Лариса Тецлав.

Завдяки М. Новицькому поповнювалась і фондова колекція Інституту Тараса Шевченка оригінальними шевченківськими матеріалами. Так, він передав до Академії наук щоденник поета, про що свідчить відповідне доручення від 4 березня 1925 р.: “Пред’явникові цього, науковому співробітникові Історико-Філологічного Відділу ВУАН, Мих[айлу] Мих[айловичу] доручається від ВУАН одержати з Музею ім. Тарнавського в Чернігові і перевезти до Києва до ВУАН рукопис Щоденника Т. Шевченка, що належними підписами й відтиском печатки свідчиться” [15, арк. 1].

В архіві зберігся звіт про відрядження М. Новицького до Ленінграда, звідки він привіз автографи дев’яти повістей Т. Шевченка: “У вівторок 25 листопада ц[ього] р[оку] – повернувшись до Києва, я передав акад. С.О. Єфремову при належному описові слідуєчі речі: Варнак, Наймичка, Близнець, Художник,

Капитанша, Прогулка с удовольствием и не без морали, Музыкант, Княгиня, Несчастный” – від 26 листопада 1926 року [9, арк. 1].

Як відомо, на початку 30-х рр. минулого століття шевченкознавчі дослідження потрапили під вплив комуністичної ідеології. У цей час продовжувалися арешти шевченкознавців, які не дотримувалися вказівок влади, а їх праці вилучали з бібліотек та піддавали нищівній критиці. Переслідувань із боку влади зазнали А. Ніковський, А. Річицький, О. Гермейзе, Є. Шабліовський, П. Филипович, М. Зеров, О. Дорошкевич та ін.

М. Новицький ще брав участь у роботі Комітету для видань Шевченківських творів при II відділі ВУАН, зокрема в підготовці до друку “Словника Шевченкових знайомих”. У цьому виданні планувалося зібрати й подати інформацію про понад дев’ятсот персоналій – оточення Т. Шевченка. М. Новицький був редактором “Словника”. Під його керівництвом Комісія доби й оточення при ВУАН також підготувала до друку серію мемуарів про Т. Шевченка: “Спогади про Тараса Шевченка П. Куліша” (К., 1930), “Спогади про Т.Г. Шевченка В. Шевченка” (К., 1931), “На Сир-Дар’ї у ротного командира М.Д.Н. [Миколи Дементійовича Новицького]” (К., 1931) та ін.

Незважаючи на пророблену роботу в шевченкознавстві, 1934 р. М. Новицького звільнили з Інституту Тараса Шевченка з такою мотивацією: “...в зв’язку з реорганізацією Академії наук та ліквідацією окремих комісій” [6, арк. 5]. М. Новицький залишився без роботи. Підробляв тим, що виконував окремі замовлення з наукової роботи співробітників Інституту літератури (редагував твори Т. Шевченка, готував коментарі, консультував шевченкознавців).

26 грудня 1937 р. М. Новицького заарештували. Як інших представників української інтелігенції, його звинуватили за статтею 54-8, 54-10, 54-11 (контрреволюційні дії проти радянської влади). Він отримав п’ять років ув’язнення. Упродовж 1939–1940 рр., під час війни СРСР із Фінляндією, дослідник будував залізницю у східній частині Фінляндії. Згодом, після звільнення у грудні 1941 р., він був прийнятий на роботу в Кожвинський лісокомбінат Молотовської області (Пермська область РФ). З 1942 р. працював вантажником на шахті “Комсомолец” м. Кизьол Молотовської області.

Про цей період у ЦДАМЛМУ збереглося небагато свідчень. Серед них – скарга М. Новицького про те, що йому не видали хлібної картки: “При таком положении продолжал работу в шахте. У меня нет денег, нет вещей, чтобы в течении 20 дней прокормиться” (15 січня 1945 р.) [7, арк. 8 зв.].

Історію арешту М. Новицького й період його заслання, матеріали яких зберігаються в Центральному державному архіві громадських організацій (ЦДАГО), дослідив С. Білокінь [1, 7-8; 2, 7-8].

Після заслання 1946 р. М. Новицький повернувся до Києва. З того часу впродовж чотирнадцяти років його життя було пов’язане з роботою в музеях Тараса Шевченка, спочатку в Літературно-меморіальному будинку-музеї ім. Т.Г. Шевченка (1946–1952), згодом у Державному музеї ім. Т.Г. Шевченка (1954–1962).

Займаючись музейною роботою (екскурсії, лекції, опис експонатів), М. Новицький водночас продовжував досліджувати літературну й малярську спадщину митця. У музеї в той час група науковців під керівництвом Б. Бутника-Сіверського працювала над підготовкою до друку 7-10 томів ПЗТ, у яких було вміщено мистецький доробок Т. Шевченка. М. Новицький також входив до цієї групи, писав коментарі до окремих творів, а також у цей час атрибутував двадцять вісім мистецьких творів Т. Шевченка, серед яких завершені портрети (“Портрет М. Луніна”, “Портрет Й. Рудзинського”), етюди, ескізи, начерки. Крім

того, йому належить аналітична рецензія (на 869 творів), яку він підготував на 7-9 томи ПЗТ і в якій висловлено критичні міркування щодо такого авторитетного видання [див.: 16]. Майже всі його атрибуції використані також у новому виданні ПЗТ у 12 томах (тт. 7-11; К., 2005–2014).

Упродовж 1963–1964 рр. було розпочато роботу над виданням поетичної та прозової спадщини Т. Шевченка в 6 томах. Участь у підготовці до друку цього видання брав і М. Новицький. У ЦДАМЛМУ зберігається інструкція до видання з його правками [11, арк. 152-157].

Видатною подією в шевченкознавстві стала поява видання “Біографія Т.Г. Шевченка за спогадами сучасників” (1958), до групи упорядників якої входив також М. Новицький. Напевно, він був ініціатором цієї біографії, яку хотів видати ще 1934 р., про що свідчить його лист до видавництва “Academia” від 15 грудня 1933 р.: “Предлагаю издательству Academia, в ознаменование 120-летней годовщины рождения Т.Г. Шевченко, напечатать в 1934 году работу “Шевченко в воспоминаниях современников” [14, арк. 1].

У ЦДАМЛМУ зберігаються рукописні й машинописні матеріали до зазначеного видання. Очевидно, що М. Новицький вичитував верстку книжки, бо на сторінках її машинопису зроблені ним правки. На жаль, у виданнях документів відсутні матеріали, опубліковані М. Новицьким того ж 1958 р. в журналі “Дружба народів” (№ 5) із Московського історичного архіву, зокрема рапорти петербурзького генерал-губернатора, генерала-ад’ютанта, генерала-лейтенанта П.М. Ігнат’єва; оренбурзького й самарського генерал-губернатора О.А. Катеніна; московського обер-поліцмейстера О.І. Кропоткіна; воєнного губернатора генерал-майора О.М. Муравйова до московського воєнного генерал-губернатора, графа А.А. Закревського про встановлення нагляду від 25 вересня 1857 р.

М. Новицький був одним з упорядників видання “Дневные записки плавания А.И. Бутакова на шхуне “Константин” для исследования Аральского моря в 1848–1849 гг.” (Ташкент, 1953), завдяки якому було атрибутовано художні роботи Т. Шевченка, виконані під час його перебування в Аральській описовій експедиції.

У ЦДАМЛМУ зберігаються численні рецензії М. Новицького на шевченкознавчі праці, зокрема “Тарас Шевченко – основоположник нової української літератури” І. Пільгук (1954); “Бібліографічний покажчик “Тарас Григорович Шевченко. У 2 т. Т. 2”. (1960), “Шевченко в Києві” П. Білецького (1962), “Листи до Т.Г. Шевченка” Л. Кодацької (1963) та ін. (Підготовлені матеріали рецензії на працю Л. Кодацької під назвою “Про видання “Листи до Т.Г. Шевченка” 1962 року” були опубліковані вже після смерті М. Новицького Ф. Саранюю в журналі “Радянське літературознавство” за 1966 р. [див.: 27].

На жаль, у той час М. Новицький, як й інші репресовані, не мав змоги друкувати всі свої наукові праці. Інколи вони з’являлися за підписами інших шевченкознавців. У ЦДАМЛМУ зберігаються матеріали про використання праць ученого тодішнім директором Державного музею ім. Т.Г. Шевченка К. Дорошенко: листування дружини Р. Товстухи-Новицької з редакціями часописів “Радянське літературознавство” (од. зб. 439), “Советская Украина” (од. зб. 440), “Литературна газета” (од. зб. 442) та Спілкою письменників України (од. зб. 440) із проханням указати справжнього автора статей, що були в них надруковані. На той час М. Новицький знайшов сорок невідомих листів різних осіб до Т. Шевченка в архіві М. Чалого. Разом із К. Дорошенко вони мали спочатку опублікувати їх у журналі “Советская Украина”. Публікація під назвою “Неизвестные письма к Шевченко” з’явилася за підписом тільки

К. Дорошенко (“Советская Украина”, № 10, 11 за 1962 р.). На захист ученого виступили М. Рильський, Є. Шабліовський, Ф. Ястребов, М. Коцюбинська, Ф. Сарана, Ю. Івакін, А. Костенко в газеті “Літературна Україна” [див.: 13; 31]. Тільки після цих публікацій справжнє ім’я автора вдалося відновити.

Упродовж життя М. Новицький працював над темою “Лектура Шевченка”, яка на сьогодні так повністю й не досліджена. До цієї праці в 1950-х рр. він хотів залучити Ю. Меженка та Ф. Сарану, про що свідчить листування між ними. На жаль, самі тексти проробленої роботи, за винятком кількох одиниць, в архіві відсутні. Багатьом задумам М. Новицького не судилося здійснитися: документи до біографії Т. Шевченка, спогади про нього та “Шевченківський словник” з’явилися вже після смерті дослідника.

Про інтереси М. Новицького в шевченкознавстві та плани свідчить його епістолярій. Це листування з І. Айзенштоком, Ю. Меженком, П. Журом, Ю. Івакіним, Ф. Сараною, В. Бородіном, І. Зільберштейном, П. Білецьким та ін.

“Ні одне видання Шевченка, ні одна Шевченкова річниця не обходила без праці М. Новицького”, – так відгукнувся про вченого шевченкознавець, бібліограф В. Міяковський [30, 77].

М. Новицький досліджував творчу спадщину Т. Шевченка понад сорок років (упродовж 1920-х – на початку 1960-х рр.). Якщо підсумувати його працю, то він увійшов в історію шевченкознавства насамперед як дослідник-документаліст, який знайшов 68 документів до історії трьох арештів поета – 1847, 1850 і 1859 рр., а також матеріали до історії повернення Т. Шевченка із заслання. По суті, М. Новицький продовжив починання М. Чалого й О. Кониського у становленні наукової документальної концепції біографії Т. Шевченка. Важливий внесок М. Новицького в розробку біографії Т. Шевченка відзначали В. Смілянська та Б. Кравців [див.: 12; 32].

Вагомими й результативними були дослідження М. Новицького на текстологічній ділянці шевченкознавства. Так, за його участю надруковано понад тридцять окремих видань творів Т. Шевченка (поезія, епістолярій, щоденник), а також окремі мемуари про нього. Завдяки М. Новицькому розшукано, повернено в Україну й опубліковано близько 90 листів з епістолярію Т. Шевченка. З них майже 50 листів поета та до нього було надруковано вперше, близько двадцяти з яких шевченкознавцю вдалося атрибутувати.

Підготовлені та опубліковані впродовж 1924–1966 рр. дослідження дають підстави зарахувати М. Новицького до найкращих шевченкознавців того часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архівна довідка // ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 360. – Арк. 16.
2. *Білокінь С.* Досьє шевченкознавця // *Літературна Україна*. – 2007. – 4 жовтня. – № 38 (5226). – С. 1, 8.
3. *Білокінь С.* Досьє шевченкознавця // *Літературна Україна*. – 2007. – 11 жовтня. – № 39 (5227). – С. 7, 8.
4. *Бородін В.* Текстологія / АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка // *Шевченкознавство: підсумки й проблеми* / Ред. Є.П. Кирилюк. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 499-558.
5. *Гальченко С.* Книга українського народу / Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка, НАН України // *Скарби літературних архівів* / Під ред. М.Г. Жулинського. – К.: Атопол, 2012. – С. 24-41. – 448 с.
6. *Довідка*, видана М.М. Новицькому в тому, що він дійсно працював в Академії наук УРСР з першого серпня 1921 р. до 12 листопада 1929 р. // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 361. – Арк. 5.
7. *Документ* про роботу М.М. Новицького на шахті від 15 січня 1945 р. // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів Михайла Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 369. – Арк. 8 зв.
8. *Дорошкевич О.* Організація тексту поезій // *Бюлетень* Комітету для видавання творів Т.Г. Шевченка при II відділі Всеукраїнської Академії Наук. Ч. 1. – 1933. – 15 лютого. – С. 9-10.
9. *Звіт* М.М. Новицького управі ВУАН по результати відрядження до Ленінграду від 26 листопада 1926 р. // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 365. – Арк. 1.
10. *Зеров М.* Шевченківський Збірник // *Мих. Новицький*. – Україна: науковий трьохмісячник українознавства. – 1924. – Кн. 3. – 192 с.
11. *Інструкція* для видання I і II томів “Повного зібрання творів Т. Шевченка в 6 томах” // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 365. – Арк. 152-157.

12. *Кравців Б.* Доля українського шевченкознавця в УРСР. Пам'яті Михайла Михайловича Новицького // *Сучасність*. – 1964. – № 6. – С. 61-72.
13. *Лист до редакції “Літературної України”* // *Літературна Україна*. – 1962. – 16 листопада. – № 92. – С. 2.
14. *Лист М.М. Новицького до видавництва “Academia” з видавничих питань від 15 грудня 1933 р.* // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 378. – Арк. 1.
15. *Мандат М.М. Новицького на отримання рукопису щоденника Т.Г. Шевченка з музею ім. Тарновського від 4 березня 1925 р.* // *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 1: Архів М.М. Новицького. – Оп. 1. – Од. зб. 364. – Арк. 1.
16. *Новицький М.* Замечания на макеты 7, 8, 9 и 10 томов “Полного собрания сочинений Тараса Шевченко”, 1953–1954 рр. // *Бібліотека Юрія Меженка*. – Од. зб. 4112. – Арк. 1-83.
17. *Новицький М.* Арешт Шевченка в 1859 р. // *Шевченківський збірник*. – К., 1924. – Т. 1. – С. 130-138.
18. *Новицький М.* До історії арешту Шевченка 1850 р. // *Шевченко та його доба*. Зб. 1. – К., 1926. – С. 141-193.
19. *Новицький М.* До тексту Шевченкового “Кобзаря” (стаття, опублікована в 4-й книзі ж. “Україна” за 1924 рік) // *Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАНУ*. – Ф. X. – Од. зб. 17855. – 19 арк.
20. *Новицький М.* З листів Т.Г. Шевченка // *Глобус*. – 1925. – № 5. – С. 104-106.
21. *Новицький М.* Мочиморди перед судом сучасників і досліду // *Життя й Революція*. – 1930 р. – Кн. 3. – С. 123-144.
22. *Новицький М.* Недруковані листи Т.Г. Шевченка // *Шевченківський збірник*. – К.: В-во “Соробкоп”, 1924. – Т. 1. – С. 126-128.
23. *Новицький М.* Новий автограф Шевченка // *Життя й Революція*. – 1929. – Кн. III. – С. 154-156.
24. *Новицький М.* Новий документ до історії товариства “мочимордія” // *Глобус*. – 1928. – № 5. – С. 69-77.
25. *Новицький М.* Поема Т. Шевченка “Мар’яна-черниця” // *Записки історично-філологічного відділу*. – 1924. – Кн. IV. – С. 19-34.
26. *Новицький М.* Шевченко в процесі 1847 р. і його папери // *Мих. Новицький*. – Україна: науковий трьохмісячник українознавства. – 1925. – Кн. I/II. – С. 51-99. – 240 с.
27. *Новицький М.* Про видання “Листи до Т.Г. Шевченка” 1962 року (З недрукованих праць шевченкознавця М.М. Новицького подав Ф.К. Сарана) // *Радянське літературознавство*. – 1966. – № 2. – С. 63-66.
28. *Обзорная справка по архивно-учетному делу № 39716 на Новицького Михайла Михайловича* // *ЦДАГО*. – Ф. № 57013. – П. № 1473. Личное дело Новицького Михайла Михайловича. Т. 2. – Арк. 3.
29. *Одарченко П.* Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920–1960) // *Світи Тараса Шевченка: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета* / Ред. А. Залеська Онишкевич, А. Рудницький, Б. Певний та ін. – Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1991. – Т. 214. – С. 348-409.
30. *Порський В.* [Міяковський В.] Михайло Новицький / *Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, УВАН у США* // *Зарубіжне шевченкознавство* / Автори проекту А.В. Толстоухов, А.В. Губерський; наук. консулат та упоряд. ілюстрат. матеріалу Т. Скрипка, О. Федорук. – К.: Хроніка-2010, 2011. – Ч. 2. – 2011. – С. 76-78.
31. *Рильський М.* Так, факти підтвердилися... // *Літературна Україна*. – 1962. – 7 грудня. – № 98 (1860). – С. 4.
32. *Смілянська В.* Дослідження біографії / *АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка* // *Шевченкознавство: підсумки й проблеми*. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 241-272.
33. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. / *НАНУ; Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка*; редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Буквар южнорусский”. Записки народної творчості. – 2003. – 496 с.
34. *Шевченко Т.* Поезія: У 2 т. / Ред. С. Єфремов, М. Новицький. – К.: Книгоспілка, 1927. – Т. 1: Чигиринський Кобзар (1838–1842). – 1927. – 476 с.

Отримано 8 серпня 2014 р.

М. Куїв